

ШКМ 3 с

ŽANROVI
2000/1066

ЖАНРОВИ У СРПСКОЈ ПЕРИОДИЦИ

Полемика

Фелџон

роман

књижевна критика

прича

Есејска

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Слободанка Пековић

ПОЕТИКА КОМУНИКАЦИЈСКОГ ТЕКСТА
У ЧАСОПИСИМА
(Уводници, белешке)*

Апстракт: Питање на које овај рад покушава да да одговор је: да ли и колико уводни чланци и белешке јесу аутохтони часописни жанр и колико утичу на профил часописа, или, да ли га конструишу. Друго питање које се поставља јесте колико су уводни текстови и белешке зависни од става уредника/уредништва и колика је њихова могућност манипулације публике. Треће питање је постоји ли веза и сагласје између уводника и бележака.

Кључне речи: часопис, књижевни/часописни жанр, уводник, белешка

Проучавање часописа и покушаји да се одреди њихово значење било као целине, било као делова који га творе, слично је као покушај да се пронађе тачан пут у лавиринту. Има пуно путева и странпутица и много могућности, али једном откривен пут открива богатства због којих је трагање исплативо: „Многи наоко безначајни детаљи тек ту [у књижевним часописима] долазе до изражаја, а њихов међусобни однос, као скривена рачунска операција два плус два једнако је четири, даје слику и поредак књижевних вриједности које одређују актуелну, што значи и нашу данашњу књижевну ситуацију. Књижевна периодика је заправо право мјесто на коме се може уочити и дефинисати унутрашњи принцип који ту књижевност покреће.“¹ Једна од првих збуњујућих чињеница јесте да је часопис медиј са одређеним правилима по којима се медији понашају, а с друге стране, сваки часопис је специфичан облик са сопственим одређењима. Затим, часопис је дело појединца (уредника, писца), али и колек-

* Дугујем захвалност мр Јадранки Божић без чије помоћи овај текст не би био могућ.

¹ Станиша Тутњевић, *Часопис као књижевни облик*, Београд, 1997, стр. 9.

тивни глас, јер, иако се у часопису читају прилози појединих сарадника, часопис има и своју целокупну физиономију. С једне стране, часопис је дисперзивни облик у који се „ређају“ прилози који могу бити објављени било где и у било ком окружењу, с друге стране постоји и мишљење које заступа Станиша Тутњевић да је „часопис књижевни облик“ у коме су значења текста померена у односу према рецепцији и контексту мешавине књижевних жанрова у часопису.² „Нови журнализам“ са почетка 20. века више или мање отворено показује жељу и намеру да заради и усмерава се ка профиту тако што своје странице „боји“ жуто, што објављује а понекад и форсира петпарачку литературу, што објављује романе у наставцима, што се часописи и новине све више претварају у такозвану булеварску штампу, док се у уводним текстовима истиче култура као прво поље интересовања у белешкама се показује како је постојање или мањак зараде велика и одлучујућа могућност опстанка или пропасти, а у писмима се одговори уредника прилагођавају очекивањима публике. По први пут, пре свега због повећања броја читалачке публике, јавно мњење се показало као снажан елемент у стварању часописне политике. Ово оснажење јавног мњења нарочито се јасно читава у часописима, можда најјасније у оним који се не убрајају у главне представнике часописне продукције, као што су женски, политички или раднички часописи. Како су зависили од одређене, мање групе читалачке публике, уредници су морали да имају отворене очи и уши за оно што се од њих очекивало.

Велики број књижевних часописа са почетка 20. века показује негативан став према плебејском укусу и труде се да постану нека врста арбитра по питањима стварања и утицаја на књижевни укус читалачке публике. У исто време, неки од њих, као *Српски књижевни гласник* или *Мисао* на пример, претендовали су такође да буду и васпитачи писаца тако што су својом уређивачком политиком, критикама и приказима, одабиром онога што су објављивали, уводним текстовима, белешкама или одговорима на писма читалаца усмеравали ствараоце ка одређеним књижевним моделима, темама или узорима. Али, часописи су се обраћали и одређеној публици па су стога водили рачуна и о жељама и укусу те публике.

² „... јер се у њима [часописима] заправо крију главни извори и жаришта из којих се с временом, под притиском *критичне масе*, установљава стабилна литерарна традиција или долази до искакања у нове, алтернативне и експерименталне књижевне подухвате. На исти начин, кад се часописи посматрају као динамични облик институционалног структурирања књижевности, подједнак значај имају и поједини прилози у њима, јер се идентификација књижевног дјеловања у том случају у већој мјери врши на основу њиховог међусобног односа и значења која се тиме појављују, него на основу неке унапријед утврђене објективне умјетничке вриједности сваког текста појединачно. Квалитет тих односа даје тим прилозима другачија значења од оних која они имају у неком другом контексту, па у томе се заправо и састоји сва узбудљивост ситуације у којој се часопис сагледава као *оригинални књижевни облик*.“ (Станиша Тутњевић, *Часопис као књижевни облик*, Београд, 1997, стр. 10)

Зависили су и од државе и од државног уређења, од новца који су давали појединци, удружења, политичке странке, или од пренумерација. Тако је формирање часописа било двострано: с једне стране, часопис је наметао публици своје узусе, а са друге, трудили су се да „подиђу“ укусу публике. Жеље и укус публике су првенствени чиниоци обликовања „специјализованих“ часописа: просветних, за образовање, женских, пољопривредних и сличних, у којима су уредници често *ревидирали* прилоге тако да би били у складу са очекивањем публике или са уредничком политиком. Претензије у обликовању књижевних образаца које су главни часописи имали, или их и остваривали, биле су значајне јер књижевна норма која је била понуђена била је подједнако важна и као превазилажење самог себе и као самореализација. Часописи су књижевно стваралаштво посматрали као њиве које је требало култивисати и већина часописа са почетка 20. века имала је улогу учитеља, просветитеља и судије. Уводни текстови и белешке, написи који уоквиравају часопис, јер се први налазе на почетку, а други на крају, управо показују како је велика била потреба за (књижевним) вођством јер се баш у оваквим написима најлакше и најснажније исказује колико је текст значајан као спроводник одређене идеје и колика је могућност деловања текста као значења које му је дао сам аутор, као значења мимо ауторове контроле, као колективног значења.

Иако су часописи, као и сва остала писана дела, као и стваралаштво уопште, намењени комуникацији са оним ко прима дело, ипак су поједини облици текстова посебно усмерени ка примаоцима и имају функцију отвореног обраћања³ којим се директно утиче на примаоца и директно говори о намерама писца текста и о улози коју дају уредништву, сарадницима и физиономији часописа. Можда најбољи увид у сврху, мисију и деловање часописа пружају уводни текстови у којима уредник или уредништво објашњавају своје намере и жеље и мали текстови који се обично објављују у рубрици *Белешке*. Мада су сви ови написи жанровски различити (уводни текстови су прогласи, манифести, или есеји, док су белешке изразита новинска форма у којима се укратко скреће пажња на књиге, личности или појаве за које уредништво сматра да су важни), сви они формирају слику о часопису, уређивачкој политици, времену у којем настају и публици која чита часопис и сви су прилагођени часописној форми. Ипак, ма колико изгледали самосвојни и чврсто везани уз потребе и намере функционисања часописа, они се морају посматрати у односу на различите текстове како у оквиру једног часописа или једног броја часописа, али и књижевног стваралаштва времена, подједнако као

³ На пример, иако нису писма, уводни текстови имају облик директне поруке, па често почињу као било које писмо са именовањем адресанта на почетку: читаоцима, нашим читаоцима, пријатељима и слично.

и у односу на вантекстуалне чиниоце. Разумевање и тумачење уводних текстова, бележака и одговора читаоцима, као најизразитија комуникацијска форма између часописа и публике, зависи и од различитих поетичких система унутар којих часопис делује, (поетике) епохе, и наравно од ауторске и уредничке концепције.

За књижевно дело речи су све: моћ и вештина, лепота. Реч у часописима има још снажнију, можда чак и значајнију улогу па је стога и реч новинара у датом тренутку важнија и утицајнија од речи књижевника. Већ сами наслови часописа показују колико су и сарадници и уредници били свесни значаја речи. Без обзира колико да је кратак, наслов функционише као систем знакова који нису само опис јер се претпостављеним значењем преко дескрипције приближавају идеологији. Наслов мора да буде упечатљив, да заокупи пажњу читалаца и да одмах покаже усмерење часописа, мора да привуче купца и да му наговести сродност мисли, идеја, укуса. Али не само својим значењем, наслови имају и визуелну поруку. Речи се распоређују тако да графички подупру интенцију речи, а насловна страна је ликовно опремљена као илустрација значења (крајем 19. и почетком 20. века, најчешће као визуелни стереотип). Наслови и насловне стране часописа понекад добијају значење уводника јер се значење које се конституише, или конструише, преко наслова, насловне стране, подједнако као и преко уводника, шире на социокултурне, историјске, економске и политичке феномене. Насловна страна *Жене*, са фотографијом жене која хекла окружена децом а изнад слике је пословица: „Не стоји кућа на земљи – него на жени“, не тражи никакав коментар да би описала значење поруке коју шаље. Када се први пут на насловној страни *Домаћице* 1880. године одштампала слика Марије Александровне, или када се 1882. такође на насловној страни у златотиску одштампа: Краљевина Србија, јасно се указује на важност националног и политичког опредељења часописа, нарочито када се има у виду уводни текст (1882, г. 4, бр. 3) у коме се патетично пише о српском народу и Обреновићима: „Србин и Обреновић једно исто значе“, „Српски народ, Леонида европских Термопила“... Често наслов и поднаслов часописа, први број и први објављен прилог посредно преузимају улогу уводног текста и показују сврху коју му уредник/ци одређују. На пример, песма Јеремије Живановића објављена на првој страни новопокренуте нишке *Градине* може да се чита као врста програмског текста, као и песма „Шта је жена“ у часопису *Жена* (-ша, „Шта је жена“, *Жена*, 1911, г. 1, бр. 1, стр. 1). Песма Јована Јовановића Змаја, „Порука с неба“, објављена на првој страни *Венца* (1911, бр.1, стр.1) такође је врста уводника који карактерише часопис и даје му одређено значење, док похвална песма поводом рођендана краљице Марије у *Домаћици* (1941–1942, бр. 1) јасније од било ког пропратног

уводног текста показује ројалистичку оданост. У оваквим случајевима жанровске конвенције не треба занемаривати, па ни уводну песму из *Градине* или *Жене* не треба читати као лични исказ са личним импликацијама јер су и аутори свесни да не пишу у своје име (мада се и овде тумач мора двоумити јер ауторове намере, заправо, никоме нису познате). Текст објављен на првој страни часописа (уколико није прилог који се редовно објављује по устаљеном редоследу), баш као и илустрације и графичко решење корица или наслов самог часописа, показује, поред оријентације и намене часописа, и вредносну хијерархију коју часопис даје појединим догађајима или личностима, па самим тим добија и одлике уводног показатеља. Некролог Матији Бану, који је објављен на првој страни *Домаћице* (1903, г. 26, бр. 5), и некролог Љубомиру Недићу, објављен у истом броју али на крају часописа у рубрици *Занимљивости*, показује не само којег писца уредништво часописа сматра значајнијим, већ и пажњу која се поклања јавном мњењу и званичној културној политици која је из одређених разлога истицала поједине писце, у овом случају Матију Бана.

Наслов часописа најчешће бива кратак, а све оно што се не напише у наслову (да се први утисак не би непотребно оптеретио), може се ставити у поднаслов који шире одређује часопис. Поднаслови су обично били уопштени (књижевно-политички, за књижевност и друштвена питања) па нису обавезивали уреднике на строго профилисану садржину часописа. Међутим, било је подналова који су строго профилисали часопис: Лист за лепу ношњу, најновије кројење, ручне радове, домаће савете и лепу забаву (*Париска мода*), Поучан и забаван лист за наше женскиње (*Српкиња*), Лекарске поуке о здрављу и болести (*Здравље*), Лист за сузбијање алкохолних пића за школу и дом (*Нови нараштај*), или поднаслов *Материнског листа*: „Илустровани месечник за домаће васпитање и неговање деце, испитивање детињства и рад у забавишту“.

Не би требало заборавити да речи у тексту, у књижевном делу, и пре свега у наслову, показују да значење које имају речи није у речима самим, већ у свести оног који пише и оног који чита или слуша⁴. Иако семантичка аутономија не постоји јер увек има различитих тумачења при чему је једно тумачење подједнако вредно колико и неко друго⁵, ауторски избор речи је за текстове који су конципирани тако да носе одређене поруке и остварују непосредну комуникацију са читаоцем од пресудне

⁴ Песма Јермеје Живановића „Градини“, објављена као уводник у првом броју часописа (1900), и у тексту и у контексту нуди различита тумачења: „Отварамо те свету *Градино* наша мила,/ Нудећи који стручак, који мирисни цветак./ У скромну, скромну руху, нема раскошног сјаја,/ Ал’ доста – за почетак.“

⁵ Још је Т.С. Елиот у своме делу *On Poetry and Poetics* говорио о овом проблему нагласивши да значење није оно што је аутор имао на уму када је писао дело, „већ оно што песма значи за читаоце различите сензуалности“, и да је свако тумачење подједнако вредно под условом да је сензитивно и плаузабилно.

важности. У многим часописима се као наслов на пример појављују исте речи: *зора*, *српски/а*, *гласник*, *вила* ..., али у зависности од времена, од историјске или политичке ситуације, од групације која чита, те речи добијају различите вредности и значења. Јасно је да се значење речи не мења, али се мења однос према значењу у зависности од разних услова под којима особа прихвата написане речи и обликовану мисао. У имену *Српског књижевног гласника*⁶, *Српске виле*, *Новина српских*, *Српских новина* или *Српске везиље*, придев *српски* увек даје другачије значење, баш као што су и различити часописи *Зора* иако имају (наоко) исто вербално значење у имену. Узначавање и тумачење речи у насловима часописа или у уводним текстовима, па и у белешкама, својеврсна су шифра којом аутор сугерише жељено значење. Иако је најчешће наслов часописа јасан показатељ карактера часописа, прилога који се у њему објављују, па чак и интересне групације којој је намењен, као на пример *Летопис Матице српске*, *Педагошки гласник*, *Полицијски гласник*, *Жена*, *Страдија* и слично, постоје и случајеви мимикричног, збуњујућег назива часописа и уводног текста, као на пример у случају крфског *Забавника* где име часописа не одговара ни намени ни ситуацији у којој је часопис покренут. У таквим случајевима потребно је познавати догађаје који су довели до одлуке да се часопис баш тако именује. Овај часопис својим именом даје једну другу поруку (не објашњава и не дефинише сам часопис) и упућује да се настављају идеје које је покренуо претходни часопис са истим именом: „Три месеца после овог ‘предброја’ [1. јануар 1917], 2. априла 1917, појавио се први ‘прави’ број *Забавника* који је изашао као ‘додатак бр. 39. *Српских новина*’, под уредништвом њиховог уредника Бранка Лазаревића. Било је то, не случајно, тачно о годишњици обнове *Српских новина* на Крфу, па је и уредников програмски уводник у овом првом броју необичног садржаја и наслова: ‘Једна тужна годишњица’. Ту видимо и да назив *Забавник*, иако већ на први поглед најприроднији, а у исто време и најскромнији, није био ствар неког случаја, већ другог, дубљег значења. Подсетиће се ту да је, скоро цео један век раније, такође у туђини (куда је српски народ опет био избегао!), у Бечу 1813. године, Димитрије Давидовић, са Димитријем Фрушићем, покренуо *Новине српске*, а затим (1815) и њихов додатак *Забавник*, што ће се наставити и касније, у Србији. Подсећајући потанко на тај ‘велики и трагични роман *Српских новина*’, Лазаревић изриком каже да се и овај нови *Забавник* покрене ‘као

⁶ У своме чланку „*Српски књижевни гласник* је напунио четрдесет година“ (*Политика*, 1.2.1941) Исидора Секулић говори о двоумицама око именовања часописа који су хтели после ратне паузе поново да покрену. Чинило се да је одређење „српски“ неприкладно и сувишно. Ипак је превладало мишљење да је традиција важнија од тренутне идеолошке и политичке добробити па су, уз Исидору Секулић, Слободан Јовановић, Јаша Продановић, Милан Грол, Владимир Ћоровић, Александар Белић и Веселин Чајкановић одлучили да понове старо име.

сећање на њихов почетак'. Штавише, свестан неизбежног ратног печата и на овом будућем гласилу, уредник припомиње да је и наш некадашњи бечки *Забавник*, излазећи у бурно доба наполеоновских војевања, 'лично на ратни билтен'.⁷

И наслов часописа и наслов уводног текста у *Мисли*, другој серији *Срског књижевног гласника*, или *Зениту* јесу шифра чије декодирање јасно показује које су врсте часописи и које су жељене намере уредништва. Уколико се уредници одреде да уводни текст почну са: „Човек – То је наша прва реч. ... Из самоће укочених зидова и проклетих улица, из мрачних дубина подвести и сабласних ноћи, ми излазимо пред вас као апостоли, као пророци, да приповедамо ЧОВЕКА УМЕТНОСТ.“⁸, одмах се да дешифровати „интернационални хуманизам“ и авангардна ароганција. У *Мисли*, уводничар пише текст који је препознатљив као ауторски и поетолошки став самог Велимира Живојиновића о усаглашеној снази деловања воље, моћи и стваралачког генија: „Када се човек први пут сукобио са природом око себе, он је несумњиво поумио пре свега да дела. Акција је оно што је плануло у њему. Воља је био први одговор спољњем свету који га се дотакао као непријатељ.“⁹ Улога уредника/уредништва је веома важна јер они дају физиономију часопису. И као што је у *Мисли* у уводном тексту препознатљив Велимир Живојиновић, тако је и цео часопис конципиран према стваралачким начелима уредника. Из обраћања читаоцима у *Страдији* јасно је да је часопис имао све одлике које је у своме стваралаштву имао и Радоје Домановић.¹⁰ И Богдан Поповић и Јован Скерлић дају снажну личну боју *Гласнику*. Драгиша Витошевић даје уреднику и његовим смерницама у уводним текстовима значајну улогу у формирању часописа: „Одлука да се *Српске новине* на Крфу повере једном тако блиставом интелектуалцу и писцу као што је био Бранко Лазаревић показала се веома мудро и далековидом, јер се само њему има захвалити за покретање *Забавника*. Овај часопис није био, нити је могао бити, од оне врсте на којој уредник у јачој мери утискује печат своје личности, али је удео уредника свеједно био пресудан. Он је ту у сталном средишту, као онај који све држи и покреће, утичући да се лист развија

⁷ Драгиша Витошевић, „Крфски *Забавник* Бранка Лазаревића“, *Књижевна историја*, 1978, г. 10, бр. 38, стр.187.

⁸ Љубомир Мицић, „Човек и уметност“, *Зенит*, *Интернационална ревија за уметност и културу*, 1921, бр.1, стр.1.

⁹ Велимир Живојиновић, „Мисао и циљ“, *Мисао*, 1919, књ.1, св.1, стр.1.

¹⁰ Сваки чланак, сваки напис који је Радоје Домановић исписао у *Страдији* осликава самог Домановића. У 28. броју часописа за 1905. годину уредник и власник часописа се на горак начин шали и са собом и са читаоцима. У малом писму-објашњењу он заузима одбрамбени став у коме правда неизлажење часописа шалећи се на свој рачун док малом жаоком подбада савест читаоца јер, тачно је да лист није изашао за Ускрс, али и сам уредник је славио, а и читаоци су заслужили пацке јер су неуредне платише па и уредник може да буде неуредан.

и сараднички круг шири. То се лепо види, рецимо, из *Забавникових* уводних чланака: у првих пет бројева, четири су уредникова; а затим – није дан више, све до краја. Били су пристигли други сарадници.“¹¹

За разлику од књижевног дела, часопис је намењен да траје у тренутку у времену када се чита па зато оно што је изречено мора бити упечатљиво, убојито, мора одмах да привуче пажњу. Поред тога, часопис је рутински систем који бележи значајне догађаје, који верификује историјску хронологију.¹² Књижевно дело је посвећено прошлости, будућности, и наравно, садашњости. Прошлост и садашњост су важни јер ће бити поновљени у будућности. „Крај“ садашњости одређен је оног тренутка када речи једном започну свој приповедачки плес. У књижевном делу, историја се посматра у прогресу, а на делу је да предвиди како ће се обликовати године које долазе. Како је часопис посвећен садашњости употребљене речи и објављени текстови морају да имају одређен циљ и одређену циљну групу, морају да имају лако препознатљиву поруку. Језик којим су се уредници и чланкописци обраћали својим читаоцима, било у директном обраћању или у норми коју су покушавали да наметну писцима – сарадницима, био је од велике важности јер су и уредници и сарадници знали да језик мења значење ствари, да „без подизања руке мењамо обресе света ... Речи су најзначајнији инструмент стварања.“¹³ Уводни текстови у *Српском књижевном гласнику*, *Мисли*, *Зениту*, *Страдији* ... и одабиром речи и смислом који творе потврђују своју важност. Без обзира који је профил часописа, стручни, књижевни, или је гласило неке организације или политичке партије, часопис је маркетиншко оруђе и вид пропаганде, чак манипулације, било да пропагира неку идеологију, политичку идеју или естетска или философска мерила и свакако има интенцију да буде глас заједнице. *Српски књижевни гласник* је пропагирао идеју западноевропске демократије и високих естетских мерила у књижевном стварању, *Зенит* недодирљивост ствараоца који је изнад свих норми, *Мисао* интелектуални дигнитет, *Страдија* „да жигосе све оно што не ваља у нашој земљи“, женски часописи да оснаже (само)свест жена. Врло је занимљиво и полазиште *Караџића* о традиционалним фолклорним и пре свега руралним вредностима које се схватају као једине националне вредности.

¹¹ Драгиша Витошевић, „Крфски *Забавник* Бранка Лазаревића“, *Књижевна историја*, 1978, књ. 10, бр. 38, стр. 312.

¹² Са појавом авангарде и авангардних часописа часописни однос према историји се знатно променио. Они су и декларативно и својом уређивачком политиком окренути према будућности и уништавању претходних уметничких вредности. У случају *Зенита* уредништво заговара контракултурну платформу, нада се другачијој публици, другачијој културној јавности (изразито су против „официјелне“ јавности) и свакако су *изнад* историјске реалности.

¹³ Роберт Гинсберг, „Стваралаштво и култура“, *Култура*, 1984, св. 64, стр. 9.

Уводни текст је већ по самој својој функцији и по месту које му је да-то у визуелној и концепцијској хијерархији најпрепознатљивији као текст који даје смернице и осмишљава будући „изглед“ часописа. На изванредан начин, уредништво открива своје идеје, оправдава своје намере, а у неком дужем периоду деловања часописа, уводни текст је и стална провера вредности почетног импулса и напретка који се постиже, праћење разлике или сагласности између првобитне намере и каснијег остварења. Али, функција и значење једног текста, па и уводног чланка у часопису, је његово данашње значење за нас (како би текст и значење текста тумачио „радикални историзам“) што би значило: **данашње** значење за оне који текст читају у тренутку када је настао, као и **данашње** значење за све потоње читаоце и тумаче. Како и колико се значење мења у зависности од „спољних“ околности најбоље илуструју исти текстови аутора који су објављени у различитим часописима. „Према радикалном истористичком гледању, значење текста се мења од доба до доба; према психологистичком гледању, значење се мења од читања до читања“¹⁴ а да се, наравно, не ради о непостојаности текста, нити о суштинском мењању значења, већ се ради о промени значења текста како за аутора тако и за читаоца у зависности од времена и прилика у којима се текст чита. Читање или читавање (новог) значења је оно што је функција и смисао сваког текста, па и уводног, оно што је аутор желео да се прочита, али, исто тако значењем текста се може именовати однос који се успоставља између значења, особе која чита, схватања која читалац има, ситуације и још много других чинилаца. Уводни текст, без обзира да ли га пише само један аутор-уредник, или комплетно уредништво, увек означава глас колектива, уредничког колектива, мада, без обзира на мултипликацију аутора, не може се говорити о некој општој сагласности са јавношћу већ о конструкцији у којој аутор/и, као део читалаца, иступају као *vox populi* у границама у којима је могуће да се глас уводника подударе са гласом јавности. Ипак, и овде постоје изузеци јер има часописа који су замисао и остварење само једног човека, било зато што аутор не жели да са још неким уређује часопис, било због неких других околности. Тако су сва обраћања читаоцима Радоја Домановића, уредника и сарадника, у часопису *Страдија*, увек само мишљење и интенција самог аутора. У 1. броју *Страдије* из 1905. године Домановић се жали како часопис (још) нема редакцију, али уколико би *Страдија* побољшала своје материјално стање, он обећава znalце из сваке струке којима предочава потпуну уредничку слободу јер „ће писати, одабирати материјал и уређивати своју рубрику. А дотле, док ви читаоци, не будете предусретљиви *Страдију* морам пунити сам.“ *Караџић* је дело Тихомира Ђорђевића, а *Српски преглед* Љубомира Недића. Зато сва обраћања

¹⁴ Е. Д. Хирш, *Начела тумачења*, Београд, 1983, стр. 25.

читаоцима у оваквим случајевима показују конгруенцију између ауторове интенције и остварења те интенције.

Уколико би се направила разлика између јавног и приватног (јавно = јавност, читаоци – приватно = уредништво) онда би се могло рећи и да нема приватног мишљења које се не подудара са још нечијим мишљењем те би тако и намере уредника ипак изражавале мишљење јавности. Сваки часопис, без обзира како је замишљен и без обзира што је можда усмерен искључиво на ексклузивност (ексклузивност текстова, публике, идеја) ослања се на публику и зависи од информисаности или компатибилности и партиципације публике. Уводни текст је и прва часописна веза са јавним мишљењем и обезбеђује контекст у којем ће се часопис уклопити са јавношћу, са публиком. Подршка читалаца коју би обезбедио уводни текст у првом броју часописа важна је не само као подударност на естетском, културном или било ком другом пољу, већ и као гаранција за материјалну стабилност, јер подударност обезбеђује продају часописа.¹⁵ Обезбеђена продаја омогућава материјалну сигурност, а материјална сигурност квалитет и бољи избор сарадника и прилога. Дobar часопис пак има популарност, а популарност даје могућност да се утиче на јавно мњење, да се наметне сопствено мишљење, укус, изграде стандарди и у крајњој линији да се манипулише.¹⁶

У појединим, мада изузетним, случајевима, уводни, програмски текст изостаје, али се цео часописни корпус формира тако да је уредничка концепција потпуно јасна. Понекад се разбија на више текстова у којима се уредник-уредништво из броја у број обраћа читаоцима (као у нишкој *Градини* или *Страдији*, а у крфском *Забавнику* Бранко Лазаревић је увео уводник за сваки број, понекад и више њих, али се мора имати у виду време и прилике када је *Забавник* излазио и потреба за патриотским и југословенским темама и неком врстом пропагандних и идеолошких усмерених текстова).

Изостајање уводника не значи у сваком случају и да га није било. Често се догађало да су уредници најављивали свој нови часопис у другим гласилима, или су, као Павле Марковић Адамов, упутили писмо-позив знаменитијим становницима Карловца у којем се објашњава по-

¹⁵ Важност добро усмереног уводног текста потврђује се и у многим обраћањима публици у *Белешкама* или у писмима којима се уредништво обраћа читаоцима подстичући их да се активно ангажују око часописа било тако што би сарађивали шаљући прилоге, било тако што би се претплатили на часопис. Уводни текст Радоја Домановића у *Страдији* је, на пример, један такав усмеравајући текст јер позива „све пријатеље добра и напретка“ да буду критични према „нашем друштву“, значи шаље позив на сарадњу, а затим у неким другим уводницима и у белешкама видљиво је и да тражи помоћ јер има материјалне тешкоће. Такви позиви да се претплатници узму у памет појављују се у готово сваком броју све до гашења листа. Потребити уредник је чак увео и „стимулацију“ јер је онима који би осигурали пет сигурних претплатника обећао комплет часописа као поклон.

¹⁶ Појава жуте штампе у деветнаестом веку.

треба за покретањем *Бранковог кола* и наводе основне смернице листа.¹⁷ *Страдија* је часопис у којем се уредник неком врстом уводника готово из броја у број обраћа читаоцима. *Српски књижевни гласник* је часопис без уводног текста. Али, када је после шест година почела да излази нова серија *Гласника*, Богдан Поповић и Слободан Јовановић су, као уредници, објавили уводник који је умногоме објаснио и изостајање уводног текста у претходној серији: „Српском књижевном гласнику, није потребно нарочито износити свој програм: тај програм је исписан у три стотине његових свезака.“¹⁸ Оно што није било експлицитно објашњено као став уредништва у првој серији *Гласника*, могло се, баш као што су у своме обраћању читаоцима нагласили уредници, Богдан Поповић и Слободан Јовановић, сагледати као стандардизовање жанрова које „започиње већ на нивоу општих, манифестних ставова и заједничких прогласа уредништва часописа и његових појединих уредника објављиваних на најистакнутијим местима гласила, а потврђују се на нивоу остварених књижевних вредности појединих текстова у оквиру одређеног жанра.“¹⁹

Неколико проблема са којима су се суочавали уредници и сарадници часописа били су и кључни проблеми односа према култури и уметности. Пре свега однос према страним утицајима и, у том истом оквиру, однос традиционалног према модерном и однос европског и националног. „Ако би требало издвојити основно питање које се постављало пред цјелокупну југословенску књижевност тог времена, а самим тим и пред сваког истинског ствараоца понаособ, онда би то био проблем: како ући у свијет европске културе а сачувати при том ознаке свога националног карактера? Значај овог проблема учавали су сви значајнији писци епохе, и Матош и Скерлић, и Марјановић и Нехајев, и Митриновић и Гађиновић, и Шимуновић и Станковић и Назор и Ракић и мисао о њему је, у овом или оном виду, ушла у срж њихова дјела.“²⁰ Али, у примени или разрешавању овог проблема препреку представља схватање модерног. Многи писци са почетка 20. века су се декларативно опредељивали за модерност,

¹⁷ У необјављеној грађи за Историју српске књижевне периодике, Синиша Живковић у своме тексту о *Бранковом колу* наводи писмо уредника према сведочењу Борислава Станковића: „Како је српска књижевност у Карловачкој митрополији остала без икаквог књижевног листа, те како су стога и српске породице остале такоређи без правога српскога листа, који би им чешће улазио у кућу да их позабави и поучи у српском духу и да подржава у њима љубав према српској књижевности и народности, па су остављене на милост и немилост поплави туђинске књижевности и с њом туђинског духа.“ (*Дневник*, 1966, бр. 7140)

¹⁸ Богдан Поповић, Слободан Јовановић, „Читаоцима нове серије *Српског књижевног гласника*“, *СКГ*, н.с., 1920, I, стр.1.

¹⁹ Марко Недић, „Стандардизација жанра у новој серији *Српског књижевног гласника*“, *Сто година Српског књижевног гласника*, Београд, 2003, стр.85.

²⁰ Бранко Милановић, „Књижевни почеци Иве Андрића“, *Иво Андрић у свјетлу критике*, Сарајево, 1981, стр. 11.

али часописи својим прилозима и уводници својим порукама и одабиром речи показују како је модерност контрадикторна, како зависи од промене сензибилитета. Модерност се сасвим другачије схвата у сваком од „модерних“ часописа из тог периода, у *Гласнику*, *Мисли*, *Зениту*, *Жени*, *Учитељском гласнику*...

Други значајан проблем је био процес секуларизације западних земаља, па и српске културе у којој је (модерна) држава имала све више способности да контролише економски и друштвени живот, да развија науку и философију чиме је поступно слабила моћ религије и њене улоге тумача света и друштвеног поретка. Већина часописа на различите начине и са неједнаком отвореношћу истичу у својим уводним текстовима опредељење ка модерном – новом, ка европској култури и демократији, али и своју оданост према националном и националној традицији. Најчешће, уводник декларативно подржава европску оријентацију и модерни приступ књижевности, док се унутар корица национални карактер и традиционалан приступ чврсто држи, а модерност се исказује или доказује тиме што се објављују прилози младих писаца. Заправо, и часописи, као и новине, експлоатишу могућности медија да би јединственим публицитетом „одбранили“ себе од било ког напада и отворили врата деловању на широком фронту између две крајности.

Уводни текстови књижевних часописа (оних који претендују да буду *модерни*) са почетка двадесетог века показују борбеност, отпор према претходном наслеђу, снажну побуњеничку свест и потребу за изнаглажењем нових могућности у саобраћању са текстом и читаоцима. „Специјализовани“ часописи, они који су окренути одређеној популацији или одређеним темама (дечји, женски, раднички, фолклорни), или они који су фаховски или било како другачије усмерени (полицијски, гласила друштава и организација, хумористички, ђачки ...) показују умеренију наклоност према модерним опредељењима и јаче су ослоњени на традицију, просвећивање или политику и идеологију и могло би се рећи да носе и продужавају реликт претходног стилског комплекса, претходног канона. Управо у тим часописима у уводним текстовима се појављује флоскула „већ (дуго) се осећа потреба ...“ којом се оправдава концепција гласила, али му се даје и већа важност као да је појава тог часописа императив заднице и нужност за културну средину.

Српски књижевни гласник као главни и најзначајнији часопис епохе држао се центра стављајући тегове подједнаке тежине и на тасове традиционалног и модерног. „У ово прелазно доба, у коме се више но обично сукобљава старо са новим, у коме вру све жеље, и мисли које се из таквих жеља рађају, у коме и најувидљивији само нејасно виде будуће облике у њиховим најглавнијим цртама, *Српски књижевни гласник* биће још либе-

ралнији но досада, – не у смислу да чини уступке, но зато што само слободно и широко претресање може дати правилно решење многих и великих данашњих проблема. И ако његови уредници имају одређене мисли о вредностима ствари, и баш зато што воде рачуна о законима правилног развоја, *Српски књижевни гласник* ће дати маха сваком искреном, што значи поштенем и истинитом, мишљењу и подузећу.²¹ Ипак, скоро у свим уводницима се препознаје потреба за одређивањем и ограђивањем националних вредности. *Гласник* је у тренутку када је покренута друга серија у уводнику потврдио још једном одређење које се ишчитавало из прилога у старој серији: одређење за заједничку државу и јединство: „Као ретко који између часописа на Словенском Југу, *Српски књижевни гласник* послужио је Југословенској Мисли“²², али је у тексту исказана и изражена самореференцијалност и самосвест уредника, као и својеврсно прилагођавање тренутној политичкој сцени. У *Мисли*, која је почела да излази само годину раније, уредник Велимир Живојиновић је уводни текст конципирао као апологију мисли и интелектуалној акцији која је подразумевала ангажовање свих умних снага. И док се у *Гласниковом* уводнику напредак види у снажној државној целини, у новим економским и политичким приликама, то јест у трезвеном сагледавању узајамне зависности државне и политичке стварности и уметничког стварања, у *Мисли* која се такође у поднаслову часописа одређује као „књижевно-политички“ часопис, уводник је егзалтиран хвалоспев једној апстракцији. У првом, *Гласниковом*, уводнику ново се види у демократизацији културе, у другом у свесном мишљењу: „Кажу нам: треба да делате тако и тако. Зар не би, према свему овоме, правилније било рећи: треба да мислите тако и тако? ... Као мирни заповедник на великом броду, мисао стоји горе на крми, гледа далеко ..., показује пут, указује опасности, и брзо, кратко и оштро издаје заповести ...“²³ Оно што су уредници образложили у овим уводним текстовима, од којих је један сличан прогласу, рекапитулацији претходног рада и смерницама за будући, а други помало разбарушеној проповеди у сталној игри речима са насловом часописа и размишљању о појму²⁴, заиста и јесте верна слика часописа. У оба уводника наглашава се независност од мецена и од политике. У књижевним часописима одрицање од политике и сваког политичког утицаја је често и износи се и схвата као врлина часописа, па се у сарајевској *Просвјети* у уводном тек-

²¹ Богдан Поповић, Слободан Јовановић, „Читаоцима нове серије *Српског књижевног гласника*“; *СКГ*, н.с., 1920, књ.1, бр.1, стр. 2.

²² Богдан Поповић, Слободан Јовановић, „Читаоцима нове серије *Српског књижевног гласника*“; *СКГ*, н.с., 1920, књ.1, бр.1, стр. 1.

²³ В. [Велимир] Живојиновић, „Мисао и акција“, *Мисао*, 1919, књ.1, св.1, стр.1.

²⁴ Сличну игру речима са насловом часописа направио је и писац уводника „Уредникова прва реч“ (потпис је Св. Ђ.М.) у часопису *Светлост*.

сту изричито наглашава да ће лист ширити писменост и знање, да има патриотске побуде да ради за добробит друштва и да се „лист неће бавити политиком“. Подједнако је јасан и став уредништва *Српске зоре* (1907). У уводнику под насловом „Прва ријеч“ верске размирице и политика су теме које треба избегавати: „Уклањаћемо се од политике“.

Истиче се потреба да се младим ствараоцима обезбеди простор, да се буде модеран, да се мењају старе матрице.²⁵ Занимљиву мешавину националног и интернационалног опредељења са истицањем водеће улоге „освешћеног“ интелектуалца и ствараоца показао је Љубомир Мицић у уводном тексту интернационалне ревије *Зенит*. У поднаслову овог часописа не помињу се ни друштвена ни политичка питања, али уводничар ипак (истина кроз мала врата) уводи политику и допушта тренутној друштвеној и политичкој ситуацији да покаже како се без те и такве стварности ништа не може остваривати. Говори се о уједињењу и, готово вапијући, против рата: „Странице *Зенита* отворене су за ту борбу за све апостоле уметности и човештва од Северног Пола до Рта Добре наде. Овим речима *Зенит* без икакве маске излази пред Младу Југославију и навештава своје новорођење: Нови Човек! Нови Дух! Нова Уметност!“²⁶

Сви часописи са почетка 20. века чине једну мрежу која је довољно чврсто повезана да би дала, онолико колико је то могуће у разноликости опредељења и намена, слику времена и дух времена. За оно време, дух времена, или револуција духа се огледала у једној речи која је била заједничка – Европа. Европа је свима била на уму било да су је узимали као позитиван или негативан узор. Почетак 20. века је време модерне и у већини књижевних часописа осећа се шум модернизма. Како модерна сама по себи није кохерентан нити монолитан правац, и траг који је остављала на часописе није био исти, али судећи према уводницима главних књижевних часописа, поред речи Европа са свим значењима и подзначењима које је добијала, постојало је још неколико заједничких упоришта која су означила уметничку парадигму *Српског књижевног гласника*, *Мисли*, *Нове искре*, *Босанске виле* и многих других часописа, од којих је најважније било **промена**, пре свега промена културног и књижевног упоришта. За ту промену залагали су се сви уводни текстови јер је промена упоришта означавала и оправданост покретања новог часописа. Следећа тачка је била уметност као могућност досезања свих могућих слобода. Истина,

²⁵ У *Гласнику*: „... у књижевности и уметности *треба* промена и разноврсности. ... На млађима свет остаје.“ У *Мисли*: „МИСАО је слободна. Она није везана ни за једну политичку личност, ни за једну политичку странку, ни за један режим, ни за једну класу. Изнад њих, она нити има нити тражи препоруку које власти. Слободна трибуна, она апелује само на свест најширих слојева и ту жели да нађе одзива.“

²⁶ Љубомир Мицић, „Човек и уметност“, *Зенит*, *Интернационална ревија за уметност и културу*, 1921, бр.1, стр. 2.

сваки часопис је у своме уводнику различито доживљавао слободу, али и ту би се могло говорити о неколиким заједничким схватањима. У *Српском књижевном гласнику* слобода је означавала ново друштво, у *Мисли* нову уметност, а у *Зениту* нови свет и, изнад свега, новог човека.²⁷

У два важна часописа, *Српском књижевном гласнику* (нова серија) из 1920. године и годину дана старијој *Мисли* из 1919, уводни текстови су потписани што значи да су ауторски означени, али, како се подразумева да такви текстови представљају и став редакције, они су истовремено и вишегласни. „Читаоцима *нове серије* 'Српског књижевног гласника'“ је текст који говори у име свих оних који су на било који начин били ангажовани у стварању часописа, укључујући и публику којој се даје улога интерактивног судеоника. Публика, односно читаоци важан су чинилац одређења часописа и управо у уводним чланцима, без обзира да ли се аутор текста обраћа публици или не, ишчитава се важност судејства текста и оних којима је текст намењен. У *Мисли* или *Зениту* уредник се, за разлику од *Гласника*, не обраћа директно читаоцима, али се према ономе како је уводник конструисан, као и према одабиру речи може закључити да оба часописа напуштају уобичајени педагошки, просветитељски и народњачки концепт (као што је онај у *Бранковом колу* или у женским или дечјим часописима) у којем се рачуна на широк круг читалаца и да су усмерени на интелектуалну публику која је у стању да се бави књижевном еквилибристиком.

Уводни текстови у часописима са почетка 20. века јасно указују на дилеме и одређења које је уредништво имало и шта је препоручивало својим читаоцима. Замка, која се на први поглед не види, лежи у чињеници да су у уводним текстовима аутори често прикривени, да се крију иза плаузабилног потписа: „Уредништво“. Изостављање имена аутора представља изазов за тумаче јер могу да га обезличе и да текст тумаче искључиво према ономе што текст сам собом казује изостављајући чињеницу да сваки текст носи у себи „нечије“ значење и да се текст другачије чита и, наравно, тумачи када се зна име аутора. Наравно, текст без потписа који би требало да означава глас колектива (уредништва и, можда, блиских сарадника) не значи да су значење и намере текста остали скривени већ да постоји, истина мала, могућност да тумач независно од самог текста па и контекста исказа, у складу са својим очекивањима и ранијим искуством, предубеђењем конструише значења или видове значења која би, да се зна аутор, могли да буду кориговани.²⁸ Ипак, непознавање имена

²⁷ Уколико је реч Европа заједнички означитељ стремљења на почетку 20. века, у часопису *Зенит* кључна реч у уводнику је *човек*.

²⁸ Када се зна аутор, тумачење је условљено тим знањем. О предностима и недостацима тумачења када је име аутора познато или непознато Велимир Живојиновић је спровео анкету у своме часопису. Сам је мислио да је ситуација када је име аутора непознато

аутора неће вероватно много померити разумевање и значење текста, јер, код уводног текста разумевање је нужно повезано са самим жанром, са уводником уопште, а онај ко тумачи мора да зна са којом врстом тумачења се сусреће, са којом врстом часописа, наменом, историјским, политичким и другим релевантним чињеницама.

Уводници показују не само књижевну часописну политику, већ, према мерилима данашњег читања (вероватно јасније него у време када су писани), и идеолошка и национална опредељења. Према бројевима из старе и уводника у првом броју нове серије, у *Српском књижевном гласнику* су се ослањали на ресурсе /над/градње о формирању грађанина. *Мисао* и *Зенит* имају оријентацију према интелектуалној елити, док је *Босанска вила* своју издавачку политику и комуникацијско поље усмерила ка националном одређењу. Часописна политика *Босанске виле* могла би се означити као она која се пре свега трудила да одреди етичка мерила која би се поједностављено могла тумачити као жеља да се на прво место истакне да књижевност треба да обликује прво човека, родољуба, а тек потом грађанина, што значи да се књижевна политика кретала унутар етичких димензија. Да у *Босанској вили* није било и текстова критичара који су били гласници модерног схватања књижевности, изгледало би да су се у овом часопису залагали за идеју по којој би прво био потребан један период „етичке инкубације“ који би припремио ствараоце и читаоце за индивидуализам и грађанске слободе. У *Српском књижевном гласнику* пошло се од становишта да и писци и читаоци треба да буду довољно „цивилизовани“ да би могли да се диче грађанским навикама, а да при том, иако познају своју недавну руралну традицију, пренебрегну (формално и тематски) и село и фолклор те да са пуном одговорношћу прихвате грађанске и /западно/европске норме приповедања. Уопштено, замисао је била да часопис подржава идеју цивилизације, а као синоним за „цивилизацију“, књижевност је прихватила дух просветитељства, са култом секуларизма и прогресивног (само)развоја. Књижевност је била замајац напретка који је подразумевао не само стални рад на побољшању умећа писања и праћење развоја писаца, већ, преко њих, и света уједињеног око идеје вредности. Како се у то време сматрало да су Французи мерило цивилизације, културе и књижевности, претежни француски утицај у *Српском књижевном гласнику*

тумачу двоструко корисна: и тумачу који није оптерећен величином или незнатношћу аутора, али и самом аутору који онда може директно да слуша критику о своме раду без никакве цензуре. Навео је и сопствени пример када су му критичари лично саопштавали своје мишљење о његовим песмама не знајући да је *Massuka* његов псеудоним. Када су се појавиле прве песме Јелене Димитријевић одмах су створене две приче, прва да је ауторка одбегла робња из харема, и друга, да је аутор сигурно мушкарац јер жена не би могла тако слободно да описује женску лепоту. У оба случаја критичари су песмама давали значења која су доцније, када се ауторка „показала“, постала хипотетична и неодржива.

укључио је и типично француско осећање за уређивање часописа, распоред рубрика, за политички, економски и технички живот.²⁹ Онолико колико су француски узор утицали на уређивање *Српског књижевног гласника*, толико је *Гласник* утицао на структуру крфског *Забавника* чији је уредник, Бранко Лазаревић, после дугих година сарадње прихватио *Гласник* као узор часописа, а Богдана Поповића и Јована Скерлића као уреднички узор.

Сви часописи подједнако су тежили да заштите оно што је вечно и непроменљиво од онога што је привремено и да извуку заједничко из онога што је, због услова у којима су живели, било различито. На тој разлици градили су свој однос према модерном, европском и традиционалном. У *Босанској вили* традиционално, које су углавном поистовећивали са народним и фолклорним, било је незаобилазни моменат грађења књижевног обрасца. *Српски књижевни гласник* је, с једне стране, неговао лични, самосвојни, аутентичан исказ, али га је такође и дисциплиновао тражећи од аутора да се повинују захтевима (естетичким, етичким, понекад и аскетским) које је уредништво постављало. Разлика између онога како је танки грађански слој хтео да се представи и стварности каква је била, сачувана је на страницама часописа, у уводном тексту и белешкама и често је нагрисала жељену слику јер књижевност није могла бити издвојена из друштва, нити је могла да буде у потпуном сагласју са њим. Цивилизација којој су тежили гласниковци значила је уметност, урбани живот, грађанску културу, комплексну технологију, стални напредак – што их је усмеравало ка будућности, а не ка прошлости. Зато су и текстови који су били објављивани у *Гласнику* и уводно обраћање читаоцима у другој серији управо исказивали те и такве тежње. То је значило приказати живот онаквим какав је, уз истицање да је у датом тренутку супериоран над варварством, непросвећеношћу, игноранцијом. Сасвим другачији однос према модерном и новом и сасвим другачије схватање цивилизације, готово ретроградно у односу на већину часописа из истог периода када се сви (или готово сви) часописи окрећу сасвим другом схватању вредности и превреднују улогу колективног и индивидуалног, могло се извући из уводника *Караџића*. Програм и сврха часописа је „да побуди интерес за српски народни живот, обичаје и предања и да прикупља и проучава градиво из српског народног живота, обичаја и предања и свега што се на то односи, а по могућству да прати и оно што се у других народа на томе ради.... Купимо и проучавајмо благо нашег народа. Оно је већ одавно обратило на себе пажњу ученог света, али још ни издалека није све поку-

²⁹ Хрватски књижевни часописи трпели су утицај немачке културе, па су и последице и стечене навике донеле другачије резултате: суженије религијске, уметничке и интелектуалне референце.

пљено, а још мање проучено“.³⁰ И док је овај део сличан многим другим уводницима у којима се објашњава и оправдава сврха часописа, у другом делу уводног текста уредник види прогрес и умањење културних разлика и различитости као погубни чинилац по народно здравље, а скоро цивилизацијски проблем у сукобу двеју култура: старе, народне, аутентичне, аутохтоне, српске – и стога добре и здраве, и нове: завојевачке и пре свега туђе. „Ми стојимо данас на размеђи двеју култура које се, истина готово нечујно, али упорно, боре за надмоћност. Једна је наша народна култура која је испољена у нашој народној литератури, народној историји, народној медицини...и свему у чему се дух и индивидуалност народа испољава; а друга је култура туђа, страна, која наваљује на ону прву. Лудило би било мислити да ће наша стара национална култура моћи да вечито противстане новој, која непрестано наваљује да до нас продре. Доласком нашег народа у ближи додир са страним народима, новим државним строем, саобраћајем итд., уводи се нови, туђи, дух у наш народни живот, и неће проћи много времена, па ће чак и наша села и пастирске колибе отворити врата новим елементима, који упропашћују сваку типичност и отклањају сваку оригиналну црту народну.“ Ово разложно и помало сетно размишљање поново нас враћа на проблем који је и иначе био веома важан не само у часописима, већ и у култури и књижевности са почетка века, на однос старог и новог, модерног и традиционалног, страног и домаћег. Поларизација која је изведена у уводном тексту Тихомира Ђорђевића не говори само о неспремности да се у новом и другачијем, туђем види било шта што би можда могло да побољша, или макар улепша, домаћу ситуацију, већ о одлуци која је била присутна у размишљању српских интелектуалаца и политичара да компромис и „златна средина“ нису опција која би се прихватила. Тако је у српској култури однос према страном и странцима често бивао претерано благонаклон (све што је страно било је боље), или претерано негативан (све што је страно било је лоше). Пуристичка схватања и пуристичке теорије немају ни лингвистичку нити неку другу етиологију и јављају се обично у посебним, несигурним националним и социјалним околностима (у време јачања националне свести или настанка /националних/ држава). „У таквим ситуацијама основна преокупација интелектуалне елите је омеђавање самосвојне националне културе, у ком случају се из традиције узима све оно што може послужити као њено дистинктивно обележје.“³¹

³⁰ Тихомир Р. Ђорђевић, „Зашто се покреће *Караџић*?“, *Караџић*, 1899, бр.1, стр.1.

³¹ Милан Чуљак, „Језичко чистунство“, *Култура*, 1985, бр.71, стр. 80. Као илустрација односа национално-рурално и страно-градско, који се чини као стално место раздвајања и неразумевања, занимљиво је поменути и разговор „Народна култура и савременост“ организован у Титовом Ужицу 1985. и објављен исте године у часопису *Култура* (бр.71, стр.107), где су се, нарочито у мишљењима Драгише Витошевића и Синише Јелушића

Модерна је на почетку 20. века у српским часописима показала да постоји потреба за изједначавањем са сувременим уметничким покретима, за универзалним мерилима и формама. Ипак, није се заборављало да се земља још увек бори за своје национално осамостаљење и да је национализам био јако важно и потребно осећање. Реч уредника *Караџића* није било усамљено мишљење. У уводнику омладинског часописа *Преглед* (1907), Давид С. Пијаде у тексту са насловом који има много значења и подзначења, „Српски ренесанс“, такође „западњаштво“ означава као одрођавање, а у речима уредника се препознаје страх од будућности у којој би Србија могла да пропадне. Ипак, управо преко уводника се може закључити да се остварила одређена сигурност и одговорност по питању националних потреба и митова. У тој зрелости се огледа и однос према западној култури. С једне стране, равноправно прихватање идеја запада, без зазора да би оне умањиле национални интегритет, а са друге, могућност да се национално наслеђе истакне као вредност, показивали су зрелост и праву сигурност према веровању у сопствене вредности. У готово исто време када је покренут *Караџић*, у мостарској *Зори* је покренута анкета: „Да ли се, и који, утицај из страних литература осећа у српској књижевности“. Један од анкетираних, старији критичар Љубомир Недић, на анкетно питање мостарске *Зоре*, одговорио је да се утицај осећа и у идејама и у укусу и „да није никакво зло што тога утицаја има: по томе Српска Књижевност може напредовати и може сачувати национални карактер, који она треба да носи“.³²

Заједничко тежиште у свим уводницима, без обзира да ли су били у *Мисли*, *Српском књижевном гласнику*, *Зениту*, *Страдији*³³, женским часописима ..., значи, без обзира колико су часописи били по својој структури различити, је да је књижевност у мисији која јој је била намењена треба-

исполаризовала два различита става. Драгиша Витошевић је разлику између градског и сеоског објаснио на примеру Доситеја и Вука, са разумевањем за Вука и рурално наслеђе, док се Јелушић успротивио таквој подели: „Изгледа ми неуверљива подела изразито присутна у овом разговору, која јако наликује на радикалну менихејску пројекцију: раздвајање селска, сеоске/традиционалне културе с апсолутно позитивним предзнаком и овоме супротно, урбана/савремена култура чији је предзнак апсолутно негативан“.

³² Љубомир Недић, одговор на „10 питања српским књижевницима“, *Зора* (Мостар), 1899, IV, бр. V, стр.156. Анкета коју је спровела *Зора* настала је као последица предлога Драгутина Илића у *Бранковом колу* (1896, 3) да се одржи Литерарни Конгрес. Предлог је остао без одјека све док га Илић није поновио у *Вјесци*. Хрватски писци су идеју подржали, а уредник *Зоре* је изнео своје мишљење према немару да се то питање шире продискутује: „... да би заједнички Л. Конгрес, ваљало да послужи у првом погледу духовној заједници Срба и Хрвата, којој су у новије доба стале у службу извјесне омладине, неки родољубиви новинари и нарочито часописи.“ (*Зора*, 1896, IV, бр.1, стр. 2)

³³ У овом часопису, на пример, уредник и писац већине прилога, Радоје Домановић, књижевност схвата као средство којим може да преобликује стварност. И у другим уводним текстовима може се ишчитати да је књижевности дата и ова намена, али ни у *Мисли* ни у *Гласнику* ни у *Зениту*, нити у *Летопису Матице српске* књижевност није средство, већ циљ.

ло да буде дескриптивна, регулативна и нормативна, да је средство и циљ за постизање постављених циљева. Намера, узначење које су аутори давали уводним текстовима увек показује књижевност као (моћно) средство за постизање циља (просветитељског, националног, политичког...), али су средства којима су се служили била различита.

Сви уводни текстови имају своје импликације и носе своје значење. Импликације и значења имају своје одлике и разликују се од типа до типа уводника или уредништва. А, уколико би се говорило о једном свеобухватном типу, онда би се говорило о жанру. И тек када се сва различита појединачна значења и тумачења која се мењају подвргну нормама жанра биће могуће и да творац текста и тумач текста овладају разликама у разумевању или нераздевању интенција и значења уводног текста.

За белешке као мале прилоге који су, насупрот уводном тексту, имале место на крају часописа, могло би се рећи да поткрепљују својевремено популарну теорију о неважности аутора.³⁴ Најчешће су били непотписани, најчешће се аутор могао само наслутити па, баш због своје анонимности, дају изазовне могућности књижевној критици јер скрећу пажњу са аутора на само дело (а писцу су дозвољавали оштрије судове и слободнију употребу језика) и охрабрују произвољност читања (тумачења) ради читања (тумачења) самог и отварају скептично питање о могућности објективно прихватљивог тумачења. Важно је имати на уму да су, на пример, у *Српском књижевном гласнику*, у рубрици *Белешке* своје написе, било као део праксе уредништва, или као део обавезног посла, писали сви уредници и готово сви сарадници: „У рубрици *Белешке* сарађују готово сви сарадници часописа. Стиче се утисак да је то била устаљена пракса и да је важила и за најзначајније писце и научнике тога времена (Богдана и Павла Поповића, Тихомира Р. Ђорђевића, Иву Андрића, Бранимира Ћосића, Милоша Црњанског, Густава Крклеца, Милана Кашанина, Веселина Чајкановића). Највећи број ових бележака написали су по дужности уредници и чланови редакционог одбора (Милан Богдановић, Бранислав Миљковић, Милоје Милојевић, Ранко Младеновић, Милан Грол, Милан Предић, Јован М. Јовановић, Тоне Потокар, Владимир Ђоровић и др.) Белешке у последњим свескама *Српског књижевног гласника* за 1941. годину написао је, скоро све, Божидар Ковачевић, што се види из

³⁴ Разлози због којих се белешке нису потписивале били су различити. Највероватније је да су уредници сами морали да пишу те мале текстове и да попуњавају празнине у часопису па су стога и изостављали своје име. Понекад је непотписивање имало оправдања јер су написи били оштри па је било умесно да се аутор заштити. У *Српском књижевном гласнику* постоје иницијали које није тешко дешифровати (у *Српски књижевни гласник 1920–1941*, Библиографија нове серије, Београд, 2005, Станиша Војиновић је приложно разрешење иницијала, а Драгиша Витошевић у тексту „Непознати Скерлић“ је покушао да препозна све непотписане или иницијалима потписане текстове који су били Скерлићеви), па се тако и ауторство знало. И у *Венцу* је у рубрици *Белешке* уредник бележи разна збивања у култури и потписивао се псеудонимом.

његове рукописне аутобиографије.³⁵ Чак и у *Страдији*, у којој је највећи број чланака написао сам уредник, у рубрици *Белешке*, јединој сталној и јасно одређеној рубрици, сарађују многи сарадници. У *Мисли* су белешке такође непотписане или потписане иницијалима и оне су најчешће реч самог уредника Велимира Живојиновића или Симе Пандуровића.

Иако би се према месту које су заузимале (последње странице часописа уколико нема писама) могло помислити да су белешке најмање важан сегмент часописа, у пракси се показало да је овај часописни жанр био негован и добро вођен, да је у највећем броју часописа био јасно профилисан и да је на занимљив и непретенциозан начин говорио о часопису, његовим „љубавима“ и „мржњама“. (*Женски покрет* је био један од ретких часописа који је, прераспоредом рубрика, белешкама дао већу вредност ставивши их на прво место.) Кратки и разноврсни написи у белешкама су права слика културног, политичког и књижевног интересовања и говоре и о потребама и о могућностима епохе и на одређен начин се допуњавају са уводним текстовима, можда би се чак могло рећи и да су белешке у пракси спроведена начела из уводника. У рубрици *Белешке* у часопису *Мисао*, који је сав био заснован на отпору према канонима времена како на личном плану (Велимир Живојиновић се непрестано супротстављао Јовану Скерлићу и Богдану Поповићу), тако и на јавном (често полемисање са признатим институционалним величинама), у малом полемичком тексту „Једна подлост према књижевности“³⁶ аутор се обрушава на „неваљалство сковано у жалосној глави једног клипана, управљено против часног и заслужног рада на књижевности.“ Белешка се односи на текст објављен у *Политици*, а потписом Ур.[едништво], овај текст добија на тежини јер не представља мишљење једног аутора, већ институције. Подлост о којој се говори и која је нанета *Мисли*, уопштава се и преноси на општи морални ниво: „Позната је ствар да је данас морални ниво нашега друштва пао готово на нулу, и да је подивљалост нарави толика, да оправдано може задавати бриге. Али је жалосно, да наша журналистика не показује ни мало воље да се уздигне над моралном баром у којој се наше друштво данас налази. На против, изгледа да се она у тој атмосфери осећа врло добро.“ *Политика* се пореди са „невероватном бестијалношћу“ и „моралним кретенизмом“ *Балкана*. Ова белешка (а белешке дозвољавају својим тоном и стилем, односом према вредностима и искључивошћу да писац слободније, па чак понекад и грубо пише о предмету који га интересује) не одудара од критика, оцена и приказа у истом часопису. На истој страни, на којој је објављена и ова белешка,

³⁵ „Уводна реч“, Станиша Војиновић, *Српски књижевни гласник 1920–1941*, Библиографија нове серије, Београд, 2005, стр. 7.

³⁶ Текст је потписан са УР. (Вероватно је аутор Велимир Живојиновић), *Мисао*, 1920, књ.10, св. 2, стр. 141.

налази се и приказ Симе Пандуровића на књигу Слободана Јовановића *Вођима Француске Револуције* у нешто блажем тону, са више достојанства, али подједнако отворена и негативна и према аутору и према делу. Сима Пандуровић не оцењује повољно ову књигу, аутору замера да нема „ма и латентног револуционарног инстинкта“, а да се без тога књига о револуцији не може писати. Посредно, Слободану Јовановићу се одриче и моралност (као што се и у белешци сумња у моралност *Политике*) јер не разуме револуционаре и дух револуције који је морални чин.

Као што су у *Мисли* бележике огледало уредничке концепције, и у *Српском књижевном гласнику* белешке одговарају свему ономе што уредници *Гласника* покушавају да спроведу у своме часопису. Оне су одмерене, информативне и уредници избором вести или књига, часописа или догађаја које представљају, доводе Европу и домаће прилике у заједничку везу. У првој свесци 1901. године *Белешке* почињу читуљама. Прво Светозару Милетићу (потпис –р.), а затим Б.П. [Богдан Поповић] са достојанством доводи у везу две смрти, Краљице Викторије и Ђузепе Вердија. И сви остали прилози у *Белешкама*, о књижевности, о друштвима, уметности, новим књигама равномерно информишу и о „нама“ и о „њима“. Разлика између карактера бележака у ова два часописа показује и два усмерења честа у српским часописима са почетка 20. века, у којем је један био нападачки и ишао против система, истина партиципирајући са њим (*Мисао*), док је други на најпродуктивнији начин градио систем. Белешке показују да је постојао и неутрални систем у којем се лавирало између крајности, али и онај који је експлоатисао медиј часописа и форму бележака да би стварао доминантни облик мишљења (*Страдија*).

Најчешће су у белешкама прикази књига, изложби, концерата, предавања, написа из популарне науке, о школама, васпитавању, образовању, али и некролози, рецепти, најаве нових књига и часописа. На самом почетку 20. века углавном су саветодавне: о здрављу, о домазлуку и може се рећи да су ту популациону улогу подучавања пре свих имали стручни часописи, дејчи и омладински и женски. У *Домаћици* за 1879. год. (год. 1, бр. 3, стр. 33, 37, 39) објављени су текстови „Прашина“ – против моде шлепова на улици, „Украш главе“, „Кијавица“, али од 1881. се појављује све више текстова посвећених феминизму и женским организацијама, о праву гласа.³⁷ У 1925. текстови показују промену интересовања читатељки и промену оријентације управног одбора. Пре свега, пажња се усмерава на домаћу ситуацију и положај српске жене и жена у најближем окру-

³⁷ На пример, 1905. (г. 28, бр. 12, стр. 370) после разних вести о феминизму у свету („Феминизам у Цириху“, „4. конгрес баварских феминисткиња“) иде напис о Елен Кеј, а 1906. (г. 29, бр. 12, стр. 376), „Извештај о конгресу у Копенхагену, савеза женских друштва за право гласа“

жењу, те се тако објављује велики број текстова који се тичу женских покрета у земљи и иностранству и скоро пропагандних написа о еманципацији женскиња. Објављује се чланак о „Гајрету“ у којем се тражи да се подигне копрена са свести Муслимана да отвори нове хоризонте живота муслиманској жени. У *Жени* за 1912. годину такође преовлађују „корисне“ белешке о улози жене у породици као „одгајивачу“ Срба, како да се жена облачи, о здрављу и браку. Ти кратки текстови нису били само саветодавни већ у многим случајевима и арбитрарни јер су избором текстова, тема и наравно аутора који су били познати, па самим тим и утицајни, непосредно показивала на исправност или неисправност неких навика или мишљења. У рубрици *Разне белешке* др Данило Кеслер у чланку „Да ли да тражимо жену?“ (*Жена*, 1911, г.1, бр.2, стр. 130) супротставља моду добробити народа и у часопису који је женски, и који би требало да се пре свега обраћа женама, свој текст о делу женске гардеробе упућује мушкарцима, мужевима: „Знам да добро стоји, да му жена више потроши годишње на шешире, него што би га коштао рад око **народне ствари**.“ Да утицај часописа и написа у њему, чак иако су били објављени у рубрикама које се нису сматрале најважнијим, није безначајан и да су одјек јавног мњења, и да могу да буду крајње манипулативни, показују последице јавне речи. Нешто касније исте године у београдском часопису *Учитель* учитељице су се на свом дружинском састанку одрекле куповине шешира у текућој години. Белешке у овом часопису показују и амбивалентност коју женски часописи са почетка века имају према улози и месту коју жене заузимају у породици и друштву. Све до појаве *Женског покрета* (1920) ниједан од такозваних женских часописа није имао јасно одређен став према ономе што би се могло назвати женским правима и слободама. О феминизму и активности феминисткиња су писали. Однос према феминизму је подразумевао праћење свега што се тицало било чега што су жене радиле, чак и када је часопис био конзервативан у односу према женским слободама. У *Жени* се у белешкама пише да су феминисткиње победиле у „Уешингтн“-у, да су Београђанке за опште право гласа³⁸, али написи у белешкама, као и у уводу, форсирају слику мајке, домаћице, добротворне раднице. Када се у *Жени*, *Домаћици* или *Посестрими* читају белешке које по својим порукама одговарају и уводницима, јасно је да оба часописа користе медијске одлике часописног облика да би изградили пожељну слику жене. У *Жени* и *Посестрими* то је национално и хијерархијски свесна жена која свој живот посвећује народу, мужу и деци, а у *Домаћици* то је кућаница која је ангажована у раду

³⁸ „Овде је код женскиња завладао покрет за опште право гласа. Најјачи је тај покрет за сада још код радница и оне су почеле да потписују молбу у којој траже од скупштине да се и женскињу даде право гласа, јер је и оно део народа које има свести и оно привређује у држави и плаћа порезу“, *Жена*, 1911, г. 1, бр. 3, стр. 192)

женских организација.³⁹ *Домаћица* је, на пример, био утицајан и, могло би се рећи, моћан часопис који је вршио јак уплив на јавно мњење. По својој концепцији, био је просветитељски конвенционалан, традиционално ослоњен на „проверене“ женске вредности које су пре свега истицале као позитивне особине женску част, приврженост породици, љубав према национу. Написи у часопису били су истина у коју се није сумњало, па је тако и улога коју су одиграле белешке, поготово што су то били документовани, проверени и тачни текстови, имала јак утицај на мишљење читатељки. Белешке представљају не само преглед свега онога што се догађало у земљи и иностранству већ и став уредништва према тим догађајима. Како су писане лапидарно, сугестивно, често духовито, иронично или са сатиричном жаоком, белешке су биле часописни облици који су се могли са занимањем прочитати и лако усвојити па су самим тим могли и на непретенциозан начин да граде мишљење читалаца о појединим писцима, књигама, културним и другим појавама, али и да врше улогу која се не открива на први поглед, да хомогенизују читалачку публику дајући јој информације о, најшире схваћеном, књижевном и културном животу. Крајем 19. и почетком 20. века белешке су имале улогу хомогеног елемента и по питању националне свести⁴⁰, али су већ од прве деценије 20. века увелико допринели диференцијацији читалаца када су часописи изгубили своју популистичку и „плебејску“ улогу и постали верификатори вредности, естетичких и етичких, нарочито у „специјализованим“ часописима (страначким, дечјим, омладинским, женским).

Унутар својих корица, у поучним текстовима и белешкама у часописима за жене су се, на пример, противили потрошачкој расипности, жалили се на новостворену навику средње грађанске класе да буде помодна, чак екстравагантна у куповини, намештању стана, кувању, али су, следећи потребу за профитом, оглашавали продају најразличитијих производа. Чак и оглашавање књига, с једне стране, показује књигу као робу и могућност да се заради продајом, док се, са друге стране, у писмима или белешкама књиге приказују као врхунско интелектуално и културно добро, чак и онда када се у неком одговору будући писац одговара од даљег писања, то се чини зарад узвишеног циља – зарад чистоте књижевног стварања.

Непосредна комуникација која се остварује преко уводника и бележка или визуелно преко насловне стране може се означити као метафора. Конструкција и артикулација, које се дају овим текстовима и значењима,

³⁹ У белешкама у *Домаћици* (1879, г. 1, бр. 2) бележи се узорни рад госпођа из Женског друштва: „Једној сиротој оvd. Грађанки, Еврејки, дала је Подружина ова 16 динара као помоћ при порођају њеном.“, „Ниш: кошуље и рубље дато сиротињи коју су 6. априла Арнаути код Куршумлије напали и попалили“, „оденула 11 сиротих ученица“.

⁴⁰ На пример у бечкој и мостарској *Зори*, *Босанској вили*.

су метафоризација која се не тиче идентитета који су већ конструисани, већ оних који се тек конструишу, оних које они конструишу. Уколико медији имају моћ, а часописи су своју усмеравали ка кључним питањима односа између медија и друштва, могло би се рећи да су часописи попут *Српског књижевног гласника* или *Зенита* својим комуникацијским донетима далеко надмашили утицај који су имали или хтели да изграде у времену када су часописи стварани, да су достигли изврстан вид канонизације идеја које су заступали. И уводници и белешке показују да су, без обзира са каквим су се тешкоћама уредници борили, били свесни значаја јавне речи и да су били пуни полета када је у питању масовно тржиште идеја и стратегија које су мењале и подмлађивале савремену културу рестауришући функцију уметности као јавни чин.

ЛИТЕРАТУРА

- Недић Марко, „Стандардизација жанра у новој серији *Српског књижевног гласника*“, *Сто година Српског књижевног гласника*, Београд, 2003.
- Тутњевић Станиша, *Часопис као књижевни облик*, Београд, 1997.
- Витошевић Драгиша, „Крфски Забавник Бранка Лазаревића“, *Књижевна историја*, 1978, г. 10, бр. 38.
- Поповић Богдан, Јовановић Слободан, „Читаоцима нове серије *Српског књижевног гласника*“, *СКГ*, н.с., 1920, I, стр.1.
- Поповић Богдан, „Књижевни листови“, *СКГ*, 1901, књ.1, бр.1, стр. 23–36.
- Војиновић Станиша, „Уводна реч“, *Српски књижевни гласник 1920–1941*, Библиографија нове серије, Београд, 2005, стр. 7.
- Javno komuniciranje – pravo i etika* (зборник), Мостар, 2007.
- Sapunar Marko, „Odnos komunikologije i novinarstva“, *Politička misao*, 1999, XXXVI, br.3, str. 207–214.
- Eco Umberto, *Kultura, informacija, komunikacija*, Nolit, Beograd, 1973.

*Slobodanka Pekovic*THE POETICS OF COMMUNICATIVE TEXTS IN PERIODICALS
(EDITORIALS, NOTES)

Summary

A periodical is a medium that adheres to certain rules that media observe, but it is also a specific form with its own determinants. Also, a periodical is the work of an individual (editor, writer), as well as a collective voice, for even though in a periodical one may read the contributions of individual contributors, the periodical as such possesses its own overall physiognomy. On the one hand, a periodical is a dispersive form containing a succession of contributions that could be published anywhere and in any surroundings; on the other hand, a periodical is a literary form in which the meanings of texts are shifted in relation to its reception and the context of the mixture of literary genres contained in it. The best insight into the purpose, mission and activities of a periodical is afforded by introductory editorials in which the Editor-in-Chief or the editorial staff explain their intentions and wishes, and also in the brief texts of the kind that are usually published in the column entitled *Notes*. Still, no matter how individual and firmly tied to the needs and intentions pertaining to the functioning of a periodical they might seem, they must be viewed in relation to various texts within the framework of that periodical or one issue of it, as well as the literary production of the period in question and extratextual factors. The understanding of editorials and replies to readers, as the most prominent form of communication between a periodical and its readership, also depends on various systems of poetics within which the periodical functions, (the poetics of) the era and, naturally, the authorial and editorial concept.